

Barn anklaget for trolldom i Finnmark – en narratologisk tilnærming

Av Liv Helene Willumsen

Universitetet i Tromsø

Innledning

Finnmark var det område av Norge der de mest alvorlige trolldomsprosessene foregikk i tidlig nytid. Fra 1600–1692 ble 135 personer anklaget for trolldom ved lokale ting. Av disse ble 91 henrettet for trolldomsutøvelse, de aller fleste brent på bålet.¹ Blant de anklagede var seks småjenter, alle ført for retten i 1663. Ellers i Skandinavia var barn involvert under trolldomsprosessene i Sverige, i Gävle og i Dalarne.² Under en stor forfølgelsesbølge som startet i Dalarne i 1668 og varte til 1676, med spredning til områdene rundt, ble barn mest brukt som vitner.³ Barn så vel som voksne berettet detaljert om reiser til Blåkulla, der sabbater fant sted. Også andre steder i Europa, som i Tyskland, Spania og Skottland, var barn med i trolldomsprosesser, enten som vitner eller som tiltalte.⁴ Det var ofte mot slutten av perioden med trolldomsforfølgelse at barn ble involvert i trolldomssaker.⁵

I denne artikkelen vil jeg drøfte sakene der barn ble anklaget for trolldom under prosessene i Finnmark. Jeg vil anvende en narratologisk tilnærming, i hovedsak basert på Gérard Genettes hovedverk *Discours du récit* (1972), i engelsk utgave *Narrative discourse. An essay in method* (1983). Genettes studie, som var metodisk nyskapende gjennom en analyse av Marcel Prousts *På sporet av den tapte tid*, har røtter tilbake til russisk formalisme på 1920-tallet. Studien førte til et internasjonalt gjennombrudd for fransk narratologi og ble skoledannende for en rekke forskningsarbeider.⁶ Genettes hovedverk

ble supplert av *Nouveau discours du récit* (1983) og *Fiction et Diction* (1991), der han drøfter narratologisk metode anvendt på sakprosa, som han kaller «factual narratives». Han anbefaler metoden blant annet i forbindelse med analyse av historiske rettsdokumenter.⁷ Men Genette understreker at for en historisk tekst er det viktig å få med den offisielle status tekstens har og dens historiske ramme.⁸ Narratologisk metode har hittil vært brukt hovedsakelig i analyse av litterære tekster, men i enkelte tilfeller også av sakprosa.⁹ Narratologi defineres som studiet av strukturer i fortellende tekster. Innen narratologisk metode anses fortelleren å være en absolutt nødvendig tekstlig instans. En narratologisk analyse er en utforskning av fortellerens funksjon i teksten, og er basert på nærlesning av tekst. Genette understreker at en fortelling uten en forteller er umulig.¹⁰ Fortelleren lar de ulike aktørenes stemmer tre fram med hver sine valører, og er den instans som strukturerer og holder sammen hele teksten. Ser man på analyse av historiske dokumenter av fortellende karakter, vil denne tekstlige funksjonen være den samme for en forteller i en fiksjonstekst og en skriver av et rettsreferat. Forskjellen er at i en historisk tekst er fortelleren forpliktet i forhold til faktisk informasjon som skal formidles, mens i en fiksjonstekst er det snakk om diktning. I en narratologisk analyse rettes søkelyset mot tekstenes strukturer. Det er, som Monica Fludernik uttrykker det, en undersøkelse ikke bare av *hva* en tekst mener, men *hvordan* den mener.¹¹ En

narratologisk analyse handler både om formelle strukturer og meningsinnhold. I vårt tilfelle er det en undersøkelse av måten rettsreferatene er skrevet på og hvordan mening uttrykkes gjennom disse strukturene. En narratologisk analyse vil innbefatte en innholdsmessig fortolkning; ved analyse av et rettsdokument vil analyse av tekstlige forhold, med fokus på skriverens og de ulike aktørenes stemmer, føre med seg en forståelse av rettssakens kommunikative forhold og utvikling. En slik forståelse spiller med når dokumentet settes inn i en videre historisk kontekst, noe som er avgjørende for fortolkning av alle historiske tekster.

Her kommer det inn en viktig forskjell mellom analyse av skjønnlitteratur og analyse av historiske dokumenter. Der en narratologisk analyse av skjønnlitteratur kan basere seg på tekstens rammer, at teksten i seg selv er objekt for analyse, vil det for historiske dokumenter fordres at analysen av dokumentene plasseres i en bredere ramme. Genette opererer i sin metodiske utlegning med flere kategorier for å tydeliggjøre strukturelle forhold ved en fortellende tekst. Jeg anvender i min analyse særlig kategorien Stemme, som retter søkelyset mot hvordan stemmene til tekstens ulike aktører framstilles.¹² De stemmene jeg konsentrerer meg om i denne artikkelen, er den anklagedes stemme, lovens representants stemme og skriverens stemme. Det er nødvendig i en narratologisk analyse å skille stemmen til lovens representant, slik den kommer fram i domsavsigelsen, og stemmen til skriveren, som er en overordnet instans i teksten. Lovens representants stemme er stemmen til de som utformet domsavsigelsen, det vil si sorenskriveren og ei nemnd av laugrettesmenn. Denne stemmen er i rettsferaratet formulert av skriveren og befinner seg tekstlig på samme nivå som de andre aktørenes stemmer. Til forskjell fra denne røsten kan skriverens stemme være objekt for analyse. Med skriverens

stemme mener jeg den stemmen som kommer til uttrykk via en funksjon i teksten som er overordnet de andre stemmene. Skriverens stemme har sin egen aksent, der blant annet hans holdning til det fortalte kan tre fram. Ved å lytte ut tekstens ulike stemmer kan tekstens strukturer samt vesentlige fortolkningsselementer tydeliggjøres, slik også andre studier av rettsdokumenter viser.¹³ Denne artikkelens siktemål er todelt: en innholdsmessig analyse av barns tilståelser under trolldomsprosessene i Finnmark, i kildene kalt bekjennelser, og en eksemplifisering av nærlesning av rettsreferater ut fra narratologisk metode. Artikkelen vil dermed også kunne få en generell anvendelse gjennom anvendt tekstanalyse.

Primærkildene til trolldomsprosessene i Finnmark, rettsprotokoller eller tingbøker fra de lokale ting, er meget godt bevart i Statsarkivet i Tromsø for perioden 1620 og utover. Tingbøkene er ført i pennen av sorenskriveren etter at rettsmøtet var over.¹⁴ Stemmene til de ulike aktørene er gjengitt i rettsreferatet som indirekte tale. Gjengivelsen av stemmer må være skrevet ut fra nøyaktige notater, skal en dømme etter den detaljrikdom og den individuelle utforming som er hver enkelt stemme til del. Stemmene i hver enkelt bekjennelse er individualisert, med sine særtrekk. Noen ganger er dialektord lydrett gjengitt. I det store antall bekjennelser som trolldomssakene omfatter, er alle stemmer gjengitt med spesifikke kjenne-tegn. Detaljrikheten og nyanseringen i dette kildematerialet muliggjør den nærlesning som en narratologisk innfallsvinkel fordre. Jeg vil først foreta en nærlesning av en av barnesakene. Fra dette utgangspunktet vil jeg på et mer generelt grunnlag drøfte relevante innholdsmomenter og gi en vurdering av materialet fra Finnmark.

Jan Ziarnko, *Heksenes bankett*. Detalj fra *Description et Figure du Sabbat des Sorciers* i Pierre de Lancre, *Tableau de l'inconsistance des mauvais anges* (Paris, 1613). Gjengitt med tillatelse fra University of Glasgow Library, Special Collections.

Kjedeprosessen i Finnmark 1662–63

Barna tiltalt for trolldom i Finnmark ble ført for retten under siste del av en kjedeprosess som gikk for seg fra november 1662 til april 1663, med Vardøhus festning som hovedarena. En kjedeprosess bestod av flere rettssaker forbundet med hverandre og ført i løpet av en konsentrert tidsperiode, der mange personer ble brakt for retten, anklaget for å utøve kollektiv trolldom. Demonologiske idéer, med utspring i en lærd europeisk doktrine, demonologi, var av fundamental betydning for forekomsten av denne type rettssaker. I henhold til demonologisk forståelse var en mistenkt persons evne til å utføre trolldom basert på en overføring av makt fra djevelen ved inngåelse av djevlepakt. Den første anklagede i en kjedeprosess oppgav navn

på andre som hadde deltatt på trolldomssamlinger og i trolldomsoperasjoner. Dette førte til at stadig nye mistenkte ble brakt for retten. En demonologisk bekjennelse samsvarte med en frykt blant rettslige og geistlige embetsmenn for en skjult hær av djevelens medsamsvorne på jord, som det var maktpåliggende å få utryddet.

Det demonologiske tankegodset var utpreget under trolldomsprosessene i Finnmark. Man finner kjedeprosesser med tilsvarende tankegods blant annet i trolldomssakene i Agder, som Terje Sødal har påvist. Imidlertid var kjedeprosessene i Finnmark hardere, med en høyere dødsrate.¹⁵ Prosessene i Finnmark har sterke likhetstrekk med prosesser i Skottland og Sentral-Europa. Djevlepaktbekjennelser kommer til syne i materialet fra Finnmark første gang i 1620. Ide-

ene fikk betydning for utbruddet av den første kjedeprosessen 1620–21. Ytterligere to store kjedeprosesser fant sted i Finnmark, i 1652–53 og i 1662–63. Den siste var det som innbefattet småjenter. Denne kjedeprosessen involverte vel 30 personer, alle kvinner. Av de anklagede ble 20 dømt til bålet. Personer mistenkt for trolldomsutøvelse ble holdt fengslet over tid på Vardøhus festning i et rom kalt «trollquindehullet». Ordet «heks» benyttes ikke i kildene fra Finnmark, kun «trollquinde». Alvorlig tortur ble benyttet for å presse fram tilståelser, selv om tortur før dom ikke var tillatt etter datidens lovverk. To kvinner ble torturert til døde før dom var avsagt, og siden slept ut og brent sammen med andre dømte.¹⁶ Denne kjedeprosessen representerer den siste krampetrekning under trolldomsfølgelsen i Finnmark. Etter 1663 mistet tre personer livet under prosessene i Finnmark, i 1670, 1678 og 1692. De kollektive elementene som kom fram under bekjennelsene i kjedeprosessen i 1662–63, nemlig deltakelse på trollkvinnesamlinger samt kollektive trolldomsoperasjoner, ble knyttet til ulykker som rammet lokalsamfunnens eksistensgrunnlag. De mistenkte kvinnene ble holdt ansvarlig for skipsforlis og dårlig fiske. Elementer i bekjennelsene var forgjøring av skip og jaging av fisken fra land med taredusker. Imidlertid kom det også opp beskyldninger om utøvd trolldom rettet direkte mot øvrighetspersoner, som forgjøring av amtmannen og forsøk på å sette fyr på Vardøhus slott.

Kildene til kjeden 1662–63 gir informasjon om hvordan spesifikke demonologiske idéer kom til Europas ytterste nord. Elaborert demonologisk tankegods, som aldri hadde vært nevnt under trolldomsprosessene i Finnmark så langt, kom fram både i de voksne kvinnenes og barnas bekjennelser. Slike idéer innbefattet at mødre ofret sine barn til djevelen, at djevelen var far til et barn og at en trollkvinne lærte fra seg trolldomskunsten til sin eldste datter. Slike tanker var kjent i Europas

lærde kretser. Kildematerialet til kjedeprosessen i Finnmark i 1662–63 er unikt på den måten at man i kildene kan følge hvordan nye demonologiske idéer ble introdusert til en begrenset gruppe mennesker i første instans, nemlig den gruppen av trolldomsmistenkte som satt fengslet på Vardøhus festning, for så å spre seg blant allmuen i området. De nye tankene knyttet til djevelen og hans virksomhet ble så gjenfortalt for retten av de trolldomsmistenkte. Man kan se at spekteret og omfanget av demonologiske elementer i de anklagedes bekjennelser i Finnmark økte etter som tiden gikk, noe som tyder på at fortellinger om djevelen ble spredt muntlig blant allmuen og nye elementer ble føyd til det de visste på forhånd. Kildene underbygger at de nye idéene spredte seg fort, og illustrerer hvordan spesifikke idéer ble overført fra ett geografisk område til et annet. Den personlige faktor fikk stor betydning ved at introduksjonen av de nye idéene kan påvises å være knyttet til én person. Faktisk ble personlig ideologisk innflytelse avgjørende for utviklingen av denne kjedeprosessen.

Dette har sammenheng med at et lærd par som satt fengslet på Akershus, Ambrosius og Anne Friedrichsdatter Rhodius, ble forvist til Vardøhus og transportert dit vinteren 1662, bare noen måneder før den store kjedeprosessen startet.¹⁷ Ekteparet ble plassert i et av husene innenfor festningsmurene. En prest, Engelbret Madzen, var forvist sammen med dem. Ambrosius Rhodius var en astrolog og lege fra Kemberg i Sachsen.¹⁸ Han ble betraktet som politisk farlig fordi han, som resultat av et syn, hadde forutsagt resultatet av pågående kriger på slutten av 1650-tallet.¹⁹ Anne Rhodius var barnebarn av Frederik II's livlege. Hun var fengslet etter en alvorlig uoverensstemmelse med borgermesteren i Christiania, der paret bodde før fengsling. Ekteparet Rhodius var antatt å være en trussel mot kongedømmet, og dermed strengt bevoktet, blant annet hadde de ikke tilgang til penn eller papir mens de satt

Frans Francken, *Heksesamling* (1607). Foto: Erich Lessing/All Over Press.

på Vardøhus. Særlig Anne Rhodius skulle få stor innvirkning på kjedeprosessen i 1662–63, i form av innflytelse på bekjennelsene til voksne og barn. Opplysninger om dette kommer fram i referat fra lagting holdt i Vardø i juni 1663. Fordi noen av de trolldomsmistenkte jentene kom til Vardøhus på et tidspunkt da «trolldquindehullet» var aldeles fullsatt, måtte i alle fall en av dem, Maren Olsdatter, bo i det samme huset som ekteparet Rhodius. Dette skapte en god mulighet for Anne Rhodius til å påvirke Maren. I tillegg snakket Anne Rhodius ofte med de andre barna og de voksne kvinnene som var fengslet. Fru Rhodius hadde egen nøkkel til «trolldquindehullet» og var meget iherdig i sin påvirkning. Hun lærte eksempelvis barna spesielle demonologiske idéer, og terpet med dem hva de skulle bekjenne av demonologiske momenter når de ble forhørt.

De anklagede barna

Før jeg går inn på nærlesning av kildemateriale, vil jeg gjerne gi en kort presentasjon av jentene som ble anklaget for trolldom i Finnmark. Presentasjonen viser hvor tett sakene hang sammen tidsmessig og innholdsmessig og gir et glimt inn i datidens angstridde tenke- og handlemåte.

Den første jenta som ble anklaget for trolldom i Finnmark, var Ingeborg Iversdatter fra Vadsø. Hun ble angitt, eller utlagt – som er det ordet som brukes i kildene – av en voksen kvinne, Sigri Olsdatter, 12. januar 1663. Ingeborg nevnes i Sigris bekjennelse som deltaker i et selskap i Anders Pedersens kjeller, hvor en rekke voksne kvinner samt djevelen skulle vært til stede. På dette tidspunktet var Ingeborg allerede arrestert, hun hadde vært på Vardøhus siden før jul 1662. Ingeborg ble ført for retten på Vardøhus 26. januar 1663, kalt «Jt lidit

Piige Barn».²⁰ Hennes alder er ikke nevnt. Hun bekjente å ha lært trolldom av sin mor, Maren Sigvaldsdatter, som allerede var brent.²¹ Ingeborg utla et annet barn, Maren Olsdatter, i tillegg til en voksen kvinne, Ingeborg, Peder Krogs hustru. Dessuten utla hun Solve Nilsdatter, Guri fra Ekkerøy, Margrete, kalt Liiren,²² og Sigrì Olsdatter. På dette tidspunktet hadde kjedeprosessen vart fra 6. november 1662, og ni kvinner var allerede dømt til til ild og bål.

Den andre jenta anklaget for trolldom var 12 år gamle Maren Olsdatter fra Vadsø. Hun ble ført for retten på Vardøhus 26. januar 1663, samme dag som Ingeborg Iversdatter, og var utlagt av samme Ingeborg. Maren bekjente å ha lært trolldom av sin farsøster, som allerede var brent.²³ Maren utla to voksne kvinner, Ellen Gundersdatter og Karen Andersdatter, som ble ført for retten 27. februar og dømt til ild og bål.²⁴ Ellen Gundersdatter ble kun utlagt av to barn, ikke av noen voksne. Maren Olsdatter utla også Ingeborg, Peder Krogs hustru, akkurat som Ingeborg Iversdatter hadde gjort to uker tidligere.

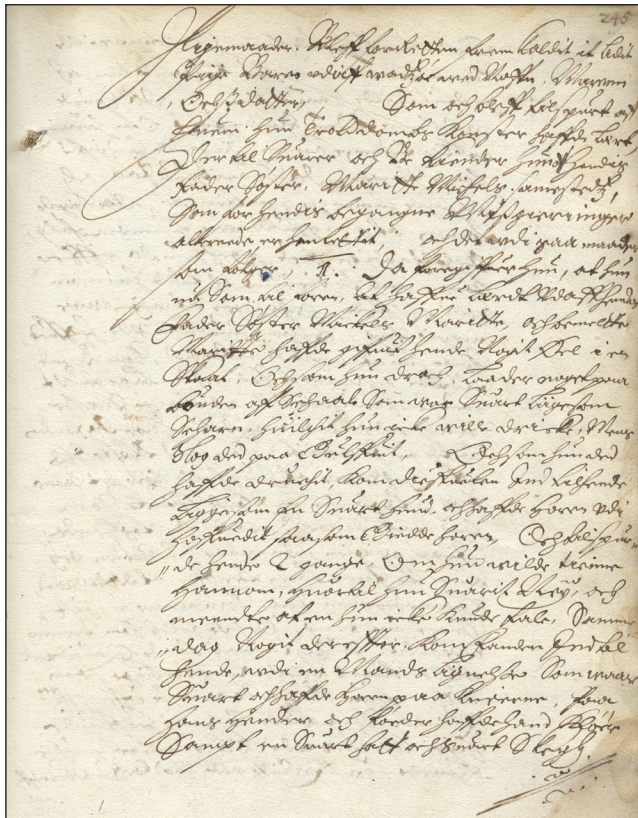
Den tredje jenta anklaget for trolldom var åtte år gamle Karen Iversdatter fra Vadsø, søster av Ingeborg Iversdatter. Hun ble ført for retten i Vadsø 27. februar 1663, en måned etter Maren Olsdatter og halvannen måned etter sin store-søster Ingeborg. Før hun ble ført for retten, var hun anholdt i en bolig tilhørende Nils Pedersen, en av laugrettesmennene i Vadsø. Hun bekjente for retten at hun hadde lært trolldom av sin mor, det samme som hennes søster bekjente. Karen Iversdatter utla de voksne kvinnene Ellen Gundersdatter, Karen Andersdatter og Barbra Olsdatter. Av disse ble Ellen og Karen ført for retten 27. februar, som nevnt ovenfor, og Barbra 2. april 1663. De ble alle tre dømt til ild og bål.

Den fjerde jenta anklaget for trolldom var Karen Nilsdatter fra Vadsø. Hennes alder er ikke nevnt. Hun ble utlagt av sin egen mor, Barbra

Olsdatter, som bekjente 2. april 1663 «at haffue Lært hendis Egen Eldste datter Throlddoms Konster, wdi wintter, wngefehr for en 2 Maaneder siden».²⁵ Datteren Karen ble brakt for retten 7. april, dagen før moren fikk sin dødsdom, og spurt «Om ded waar sandt hendis Moeder barbra haffde Lært hende Throlddoms Konster og ded paa huad maneer».²⁶ Hun bekjente da at hennes mor hadde lært henne trolldom.

Den femte jenta anklaget for trolldom var Kirsten Sørensdatter fra Vardø. Hun ble utlagt av Barbra Olsdatter, mor til småjenta Karen Nilsdatter, 2. april 1663. Det var moren til Kirsten Sørensdatter, Gjertrud Siversdatter, som skulle ha lært sin eldste datter trolldomskunst. Dette var samme dag som Barbra Olsdatter utla sin egen datter. Kirstens alder er ikke nevnt. Hun var på dette tidspunktet fengslet på Vardøhus sammen med sin mor. Kirsten bekjente først for den lokale rett å ha lært trolldom av sin mor, men trakk denne tilståelsen da saken kom opp på lagtinget i juni samme år. Da sa hun at Anne Rhodius hadde forledet henne til å lyve på sine foreldre.

Den sjette jenta anklaget for trolldom var Sigrì Pedersdatter fra Vardø. Hun ble av Barbra Olsdatter utlagt sammen med sin mor, Karen Nilsdatter, 7. april 1663, samme dag som småjenta Karen Nilsdatter ble utlagt. Sigrì Pedersdatters alder er ikke nevnt. Sigrì og hennes mor skulle ha vært med «den store For Sambling aff Throlddieffler waar paa Slottit for nogen Kort tid siden».²⁷ Denne utleggelsen ble bekreftet av småjenta Maren Olsdatter. Far til Sigrì Pedersdatter, Peder Olsen, stod opp i retten og bad Barbra Olsdatter fortelle sannheten og ikke lyve. Barbra Olsdatter trakk da tilbake hva hun hadde sagt. Imidlertid opprettholdt Maren Olsdatter sin utleggelse av Sigrì og hennes mor. Begge må ha blitt løslatt fra Vardøhus i tidsrommet fra april til juni 1663, fordi Peder Olsen var den som førte sin datter og hustru til lagtinget i juni.

Side fra rettsprotokoll for Finnmark da Maren Olsdatter første gang føres for retten. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenummer 10, fol. 245a. Foto: Statsarkivet i Tromsø.

Det er indikasjoner i kildene på at alle jentene var barn. For de tre første av jentene nevnt ovenfor opplyses det i tingboken alder på to og at den tredje var et lite pikebarn. For de tre siste jentene er alder ikke oppgitt. De føres for retten sammen med sine mødre og er kun nevnt sammen med mødrene. Imidlertid nevnes det i domsslutningen i lokal rett at alle barna er små og umyndige og ikke kommet til skjels alder.²⁸ Dessuten nevnes det i referat fra lagtinget juni 1663 at Anne Rhodius satte lille Kirsten Sørensdatter på fanget sitt. Det nevnes også at Anne Rhodius sa til Sigri Pedersdatter at hun ville ta

henne til sitt eget barn dersom Sigri bekjente.²⁹

Saken mot Maren Olsdatter

Jeg vil nå gå nærmere inn på ulike stemmer som kommer fram i referatet fra saken mot Maren Olsdatter og se på hvordan disse ulike stemmene kan bidra til å kaste lys over hva som foregikk under rettssaken. Ettersom referatet er ført i pennen av en skriver, vil han på ulike måter ha hatt mulighet til, gjennom språklige grep, å påvirke teksten. Ved å skille de ulike stemmene fra hverandre, vil de enkelte aktørers ytringer tydeliggjøres. I tillegg til Marens egen stemme,

er det av interesse å se på hvordan anklagerens stemme kommer til syne, blant annet gjennom de spørsmål som stilles.

Marens stemme

Marens stemme er gjengitt av skriveren på akkurat samme måte som stemmene til de voksne som ble forhørt. Barna synes ikke å ha blitt behandlet på en annen måte eller spurt andre spørsmål enn de voksne. De mistenkte ble spurt direkte spørsmål av blant andre amtmannen. Type spørsmål viser at forhøret ble ledet inn på et demonologisk spor helt fra begynnelsen av, og at det var opp til den forhørte å besvare spørsmålene fyldig eller kort. Det første spørsmålet Maren fikk, var om hennes lærermoder. Hun bekjente da at hun hadde lært trolldom «aff Hendis Fader Søster, Maritte Michels same stedtz, Som for hendis begangne Mißgierninger allerede er hen Rettit».³⁰ I likhet med flere av dem som var forhørt samtidig med henne, bekjente Maren hvordan hun lærte trolldoms-kunsten: «bemelte Maritte haffde giffuit hende Nogit Øel i en Skaal, Och som hun drach, Laa der noget paa Bunden aff Schaale Som war Suart Liigeßom Scharn,³¹ huilchit hun icke wille dricke, Men Slog ded paa Gulffuit, Och som hun ded haffde druchit, Kom dieffuelen Jnd til hende Liggesom En Suart Hund, och haffde Horen vdj Hoffuedit saa som Giedde Horen».³² Djevelen beskrevet som en skapning med horn er meget vanlig i muntlig tradisjon og visuell kunst. Bildet av djevelen forkledd som en hund er også vanlig innen folklore. Men i fortellingen om hvordan djevelen fristet henne, gav Maren også et mer detaljert portrett:

Och tilspurde hende 2 gange, Om hun wilde tienne Hannom, Huortil hun Suarit Ney, och meendte at en hun [sic] icke Kunde tale, Samme Dag Nogit der effter, Kom Fanden Jnd til hende, wdi en Mands Lignelße Som waar

Kvinnelig forfengelighet og forføringkunst – Djevelens verk. Tresnitt fra 1498. Avfotografert fra Claudia Opitz: Der Hexenstreit. Frauen in der frühneuzeitlichen Hexenverfolgung (Freiburg, 1995), 101.

Suart och haffde Horen paa Knierne, Paa Hans Hender och Føeder haffde Hand Kløer Sampt en Suart hatt och Suart Skegh Och Atter tilspurde hende, Om hun wilde tienne hannom, men hun Taugde stille, och Jndtit wilde Suare hannem, Da spurde Hand Hende Endnu Anden gang, Om hun wilde tienne hannom, da schulle hand giffue hende Penger, Da Suarit hun Jaa, och tilsgade Hannom sin tieniste,³³

Som sitatet viser, er bilder av djevelen internalisert blant barn, ikke bare blant voksne. Det som blir fortalt i retten, er trolig en del av den eksisterende muntlige kulturen i lokalsamfunnet. Når et barn som Maren avlegger en så detaljert bekjennelse som hun gjør, er det et tegn på at hun kan dette stoffet godt. Hun kan ha fått kjennskap til det demonologiske tankegodset fra fengselsoppholdet på Vardøhus, fra prekener i kirken, fra tidligere rettsaker eller fra muntlig overlevering før hun ble fengslet. Som vi skal se senere, kommer det fram at Maren kunne lese, og hennes bekjennelse kan delvis være inspirert av eksempelvis katekismelesing. På det tids-

punkt Maren ble ført for retten første gang, må hun ha vært sterkt påvirket av at hennes tante ble brent for trolldom en måned tidligere, ut fra en demonologisk bekjennelse. Uansett hva Maren har vært påvirket av, er hennes bekjennelse for retten formet som en muntlig fortelling.

Demonologiske idéer hadde hatt flere tiår på seg til å bli assimilert i lokalsamfunnene rundt Vardø. Kjedefrosser med demonologisk innhold hadde funnet sted med Vardøhus som senter siden 1620, og avskrekkelseeffekten gjennom vannprøve, rettssak og bålbrekking, som allmuen var vitne til, må ha ført til at alt stoff som hadde med trolldomssaker å gjøre, ble spredt hurtig muntlig blant vanlige mennesker. Demonologisk tankegodt var formet som fortellinger og kunne lett på grunnlag av gjenkjennbar struktur knytte seg til eksisterende muntlige fortellinger. Marens utpenslede framstilling av djevelens fristelse, hennes nære forhold til djevlebildet og hennes måte å knytte dette sammen i strukturer vi i dag kjenner fra eventyr, vitner om at hun kjente stoffet godt og muligens hadde fortalt det tidligere. Den muntlige aksenten og nyansene i Marens bekjennelse kan ikke være lagt henne i munnen av forhørerne eller konstruert ved nedskrivning av rettsreferatet. At en så detaljert bekjennelse skal være satt sammen ut fra at Maren har svart for eksempel med enkeltord og nikk på ledende spørsmål, er høyst usannsynlig, for alle de anklagede ville da ha fått likelydende bekjennelser innført i tingboken. Det individuelle preget kommer fram gjennom spekteret av innholdsmomenter samt bruken av muntlighetstrekk. Slik jeg fortolker Marens bekjennelse, bidrar skriveren til å lime bekjennelsen sammen, men innholdet er Marens.

Den muntlige aksent i Marens fristelsesfortelling kommer blant annet fram gjennom bruk av tallsymboler, som er velkjent i folketradisjonen. Hun fortalte at djevelen spurte henne

fire ganger, og hun nektet to ganger, tidde stille tredje gang og svarte bekreftende fjerde gang. Det faktum at djevelen tilbød henne penger, synes å være avgjørende. Tar man i betraktning at dette er stemmen til et barn, er det interessant å observere at Maren opprettholdt sin autonomi vis-à-vis den Onde ved at hun flere ganger avsto å være hans tjener. Hun gav til og med til kjenne en viss humor i sitt møte med den Onde ved at hun sa til ham at hun ikke trodde en hund kunne snakke. Maren hadde mange fantasifulle elementer i sin bekjennelse. Dette er hvordan hun beskrev et besøk i helvete:

*Da Sagde Fanden, at hun schulde were Han-
nom følgachtig wdi Helffuede, Och hun da
effter Kom Hans Begiering och fulde hannom
wdi Helffuede, Och siiger at weyen war megit
Lang, Och som hun Kom Vdi Helffuede, Saae
hun it megit Stoert wand, Som Brende Jld wdi
och wandit Sødt,³⁴ och der Laae fuldt med Folch
wdi wandit. och Mange Næssegrues och sød
wdi wandit, Huorda Fanden haffde en Jern-
piibe, Som Hand Blæste Jld aff, Och sagde, at
hun schulde Nyde det Sam(m)e, Jtem haffde
Fanden en Flesche Skincke, Som hand
Stach udi for^{ne}: wand. Och tog Hende Strax
op igien, da waar hun Søeden, och bemelte
Piige baren Beretter, at dette wand, Laa neder
i en Dal. Som waar megit Suart om Kring, Och
de Folch Som Brende i wandit. huilchit waar
baade Quindes folch och Karel folch, Raabte
Liigesom Katter, Huor hun da Saae disße Eff-
tersch^{ne}: Quinder Som fulde hende wdi Helf-
fuede Sigrj Klockers wdi Kjberg, wdj en Krachis
Lignelse, En Quinde wdi Madkorffue wed
naffn Ingeborg. Som gich med Kræcker och waar
i en dues Lignelse, Lirren wdi Waarøen, wdi
en haffelds³⁵ Lignelse. Solwe aff Andersby wdi
en alchis Lignelse, Gurrj aff Eckeroen wdi en
Schaarvongs³⁶ Lignelse. Och hun Sielff wdi en
Kragis Lignelse; Som de Da haffde werit wdi*

*Helffuede Nogen Stund Drog huer Hiemb sin Wey,*³⁷ [Min utheving]

Slike forestillinger om helvete samsvarer med hva som har vært vanlig både i folketradisjon og i religiøs forkynnelse, og som er vanlig den dag i dag. Imidlertid må Maren ha vært et observant barn med sans for å fortelle, idet hun har klart å bringe inn i beretningen detaljen om djevelen som dyppet skinken i det kokende vannet i helvete. Muligens kan dette være et uskyldig ekko av forestillingen om at djevelen kokte spedbarn i kjeler over ilden på sabbater, en forestilling kjent fra Kontinentet.³⁸ Det mildere anslag bekjennelsene i Finnmarks-materialet har sammenlignet med andre europeiske områder, er symptomatisk, da man gjennomgående i Finnmark finner en mindre farlig tone i beskrivelser av trollkvinnesamlinger og djevelens handlinger. Det sterkeste elementet i Marens beskrivelse av helvete, er menneskene som lå nesegrus i det kokende vannet. I motsetning til dette smertefulle står beskrivelsen av djevelen som en lekende figur, som underholder sine gjester og skaper en hyggelig atmosfære. Den humoristiske tonen i framstillingen av den Onde er også kjent fra muntlig tradert stoff. Maren får godt fram den dramatiske motsetningen mellom menneskenes pine i det kokende vannet og den tilbakelente holdningen til helvetes herre. Hun får også med lokaliseringen av helvete, i en dal omgitt av mørke, og spiller dermed på den velkjente motsetningen mellom ondskapens mørke og himmelens lys. Hele fortellingen har en innramming som vi kjenner dem fra muntlig traderte beretninger: først forlater man den menneskelige, gjenkjennbare verden, og til slutt vender man tilbake til det daglige liv igjen. I det hele tatt understøtter denne beskrivelsen fra ei lita jente oppfatningen at beretninger om djevelen og hans kongedømme er av stor interesse i den muntlige sfære blant allmuen, samt at barn

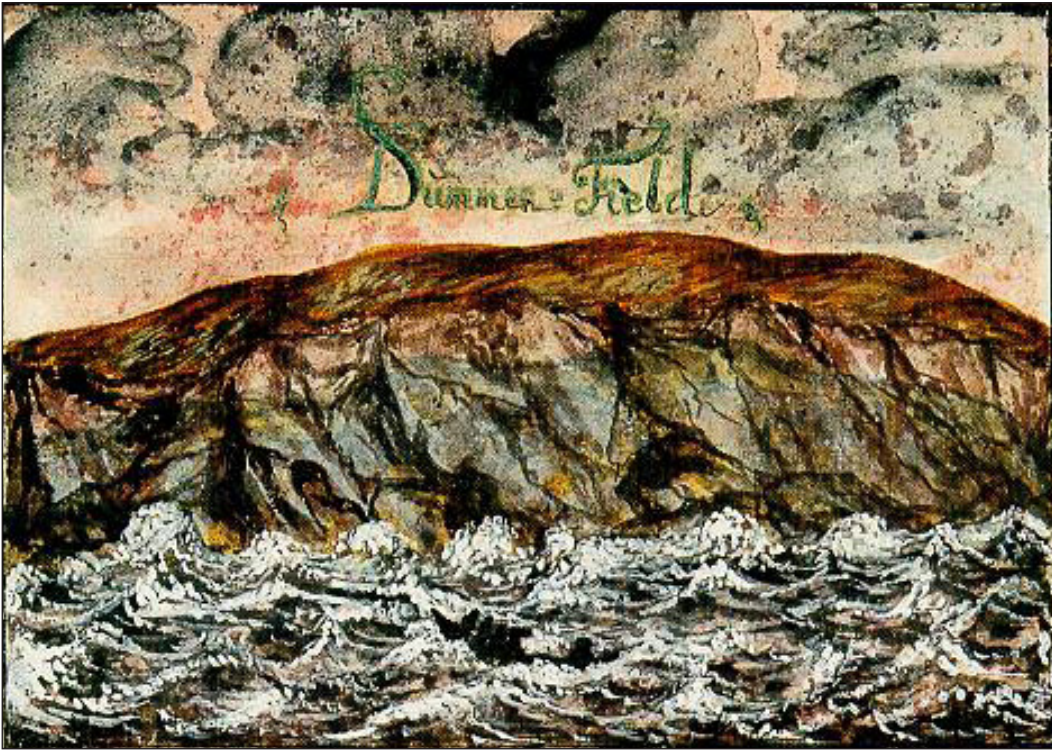
var ivrige tilhørere til denne typen fortellinger.

Marens bekjennelse inneholdt også en fortelling om sammenkomst på fjellet Domen utenfor Vardø, som var et samlingssted for trollkvinner i nord:

*Mens Nogit dereffter, Som waar Sf: Hans Natt vdi forgangen Aar, Kom disse forsk^{ne}: Quinder til hende, och tog hende paa Dommen med sig, Huor da Fanden waar tilsteede med En Røe Fioel,*³⁹ *Som hand Legte paa for den nom och dandsit Sielff med, Solwe holdt Fanden i Haanden, Sigrj Klockers holdt Solwe i haanden Lirren wdi Sigris haand, Lille Maren Vdi Lirens haand, Guren holdt i dette lille Piige Barens haand, Och Ingeborg i Mad korff wdi Gurens Haand,*

*Och som dj hoffde Affdandsit,*⁴⁰ *Tog Fanden en Liden Sølffschaale och Sckiennckit den nom Øel wdaff, Och sagde Naar de hoffde wdtiendt, Schulle de bekomme til Løn, det Samme wand Som Brende och Sød i helffuede, Och som dj hoffde Afftaltdt och wd dandsit med Fanden, drog de huer hiem til sin sted. Som dend Onde Affsteed førde,*⁴¹ [Mine uthevinger]

Beskrivelsen understreker gleden og søsterfølelsen på trollkvinnesamlingen, det å danse i ring og holde hverandre i hendene. Hvorvidt øldriking var vanlig for kvinnene i deres daglige liv er uvisst, i alle fall synes trollkvinnesamlingen å representere en mulighet for kvinner til å leve ut sine ønsker og drømmer.⁴² Men det er verdt å merke seg at dette ikke var en upolert og maskulin hendelse, tvert imot var der en viss forfinelse og fornemhet forbundet med samlingen, blant annet representert ved sølvskålen som de drakk øl av. Marens bekjennelse er strukturert som en fortelling, med tydelig etablert tidslinje og poengtering av at den ene begivenheten skjedde etter den andre. I det språklige ser vi

Lilienskiolds illustrasjon av heksefjellet Domen utenfor Vardø. *Speculum Boreale* (1698). Foto: Det Kongelige Bibliotek, København.

en tydelig addisjon, sidestilling av syntaktiske elementer, markert særlig gjennom sidestillende konjunksjoner. Argumentasjonen er tydelig bygd opp omkring en årsaks- og forklaringsmodell; det synes å være viktig for henne å få fram at den ene hendelsen førte til den andre. Marens stemme er en som mestrer fortellingens kunst, så på den måten er hun en moden språkbruker. Hennes elegante håndtering av fortellende strukturer kommer særlig i forgrunnen når ritualene i forbindelse med inngåelsen av djelepakten, trollkvinnesamlinger og kollektive trolldomsaksjoner skal berettes. Disse passasjene er meget detaljerte og viser at Maren sitter inne med et stort arsenal av demonologisk kunnskap. Noen barnlig aksent kan knapt spores i hennes bekjennelse, og dette kan være en av grunnene

til at bekjennelsene avlagt av barn i retten ble tatt like alvorlig som voksnes bekjennelser.⁴³

Bekjennelsen til Maren inneholder også visse trekk knyttet til tradisjonell trolldoms-kunst, for eksempel knyttet til det å stjele melk fra andre folks kyr:

J lige maader Bekiender och foregiffuer hun, Huorledis At: St: Hans Afften, før end hun Komb paa Dommen om Natten, haffuer hendis Farsøster Lærdt hende Huor hun schule Melche en Koe, Och derhoes Leffuerit hende Jt Middelmaadigt stoer huit horen, Huor med hun Da forsøgte det och Melckte Mortten Jensens Koe, tog Samme Hoeren och Satte paa Koens Bug, och Sagde at hun wilde Melcke wdi Fandens naffn Da melchit hun meere end en Bøtte, med

Hans Vintler, *Stjeling av melk ved hjelp av trolldom*. I Johann Blaubier, *Tugendspiegel*, Ausburg (1486).

*Melck, Och Paa det Sidste, Kom der Blod ud,
Da døde Koen,*⁴⁴ [Mine uthevinger]

Kyr som melker blod er et velkjent tegn på at de er forgjort. Likevel er det interessant at ei småjente var så oppmerksom på størrelsen på hornet, hvor på kua det skulle plasseres og hva hun skulle si for å utøve trolldom. Også St. Hansaften ble nevnt, en av årets spesielle dager som særlig var knyttet til trollkvinner. Når et barn, som Maren var, visste om så mangfoldige detaljer knyttet til trolldom, tyder dette på at slike beretninger var del av muntlig tradisjonskunnskap blant vanlige mennesker, voksne så vel som barn.

Det er vanskelig å sette et skille mellom hvor mye Maren kunne om trolldom før hun ble fengslet og hvor mye hun lærte under fengselsoppholdet. Etter min mening synes muntlig overleverte fortellinger i Finnmark på denne tiden å ha inneholdt både eldre, tradisjonelle trolldomsforestillinger og nye, demonologiske tanker. På den ene siden forestillinger om forgjøring med ond hensikt, som å stjele melk fra kyr, på den andre siden beretninger om djevlepakt og trollkvinnesamlinger. På den måten er Marens bekjennelse trolig representativ for den kunnskap om trolldom som eksisterte blant all-

muen, både de som ble ført for retten og de som unnslett rettsforfølgelse. Allerede de innledende spørsmål under trolldomsforhøret, hvem som var hennes læremoder og hvordan hun hadde lært kunsten, inviterte til at alt Maren visste om trolldom, ble aktivert. Hun ble forhørt som en voksen, og hennes bekjennelse ble tatt meget alvorlig. Men selv om forhøret ble startet med konkrete spørsmål, finnes en gjennomgående individualisert tone i Marens stemme, som vitner om at innholdet i store trekk er hennes eget bidrag.

Evnen til å omskape seg til andre skikkelser er et hyppig forekommende element i demonologiske bekjennelser avlagt av kvinner mistenkt for trolldom. I omskapt skikkelse bekjente de å ha utført trolldom og deltatt på trollkvinnesamlinger. Også på dette punktet var Maren detaljert: «End och Bekiendte, at hun Kunde gjøre sig wdi en Katt, Men dog maa Fanden fly⁴⁵ hende nogit Katte Blod, at Smøre sig med paa Sit Legom(m)e, och Saa Jt Katt schinnd at legge derpaa, Naar hun Saadandt haffuer giort, er hun en Katt».⁴⁶

Utleggelse av andre kvinner var et fast punkt under forhør i en kjedeprosess. Anklagerens stemme reflekteres i det sett av spørsmål som inkluderes i forhøret, men kun som en rettesnor for hva slags momenter retten ønsket å få svar på, ikke som en innholdsmessig fordypping. Maren utla fem andre kvinner, alle sammen ført for retten og forhørt etterpå:

Nock Bekiendte hun, At hendis Farßøster haffde Lærdt tuende Quinder wdi Omgang Throlddom Jtem Bekiender hun och, at hun med Klochers Sigrj, Som haffde sit Lidit Barn med sig, Och Solwe waar med wdi Anders Perßens Kielder i Kjberg, och der driche de Øell Sigrj Klochers hun tappit och satte sit Baren Bag paa en tønde, imeden hun tappit, och drach Och dereffter drog de wdi her Hansßis Kielder i Waarøen, och

drach Nogit,

Dereffter wilde Klochers Sigrj och Solwe Sæt Jld paa Slottit, Mens de Kunde iche Komme til dermed, Aff Aarßagen att Leenß Herren Aldtid Læste och bad Gud om Naade, thj maatte de gaa med scham(m)en derifra igien. End och Bekiender sam(m)e Piige Baren At Solwe haffuer gjort Ondt i Preste Quindens Karen Raßmus datters Foed, Mens med Her Hans Kand de Jngen Macht faae; Som de Aldt sammen dette haffde for Rettit, Drog de huer sin wey, til deris hiem igien;⁴⁷

Marens bekjennelse så langt inneholder alle elementene forfølgerne var interessert i. En skulle tro at dette var tilstrekkelig og at forhøret var ferdig. Men det viste seg å være et punkt til som var viktig å få svar på under denne kjedeprosessen. Amtmannen trodde at trollkvinnene hadde konspirert mot ham. I sitatet ovenfor nevner Maren at etter besøket i Anders Persens kjeller, forsøkte Sigrj og Solve å sette fyr på slottet. Imidlertid ble de forhindret på grunn av amtmannens sterke tro på Gud. I tillegg til dette ønsket amtmannen å få bekreftet at trollkvinnene hadde forgjort armen og foten hans, noe som kommer fram i følgende avsnitt:

Ydermeere Bekiender dette Liden Piige baren Huorledis at Hun, Gurrj och Siigrj, waar forleden gaar Nat nogen tid hen paa en sted, Som waar heel Suart och Begierde Sigrj och de andre Jt got Plaster vd aff dend Slemme Sattan til Lands Herrens Foed och Arm, at gjøre hannom goed med igien, Huortil dend Slemme schall haffue Suarit, de sich ded Jndtit, Thj det gjør ingen goede, dj Slipper dog Alliggewel inttit, och huem aff dem, der schall haffue werit Aarsage til det Onde Lands Herren haffuer Ondt vdi hans Foed och Arm, Da bekiender forbe^{te}: Piige barn Maren ded, at det schal haffue Verit Solwe och Siigrj Saa wel som dend

Margrette, her Seenisten paa Slottit bleff hefftit;⁴⁸ [Min utheving]

Troen på at fysiske objekter var virksomme når en ønsket å kaste trolldom over noen, var sterk i samtiden. Maren forteller i sin bekjennelse om en gjenstand som ble brukt for å kaste trolldom over amtmannen. Bekjennelsen hennes ble åpenbart styrket da gjenstanden ble funnet og vist fram i retten:

Sammeledis foregiffuer Samme Piige baren Maren, huorledis at Solwe schal haffue hafft for sig Jt stycke Linden Klud med Nogit suart wld traee wdi Sammen føyet med Throldomb, Som hun Saae, Solwe haffde Sæt wdj it hul boes sig i wegen, Huormed hun schal haffue willit Achtit at forgiort Lands Herren med, och der dette Piige barn bleff ded war, haffde dend Slem(m)e schafft hende wdi en Kattis Lignelse och aff deß Aarsage sligt waar an Rettit, at Lands Herren wilde haffue Solwe wdi Jern Fengsel och Boltte och der hun om siider sich Jernit paa sig, Kaste hun samme Throldschab fra sig, Huor der dog flittelligen dereffter bleff søgt och funden och for Retten frem bewist, saaledis som dette Piigebarn haffte til kiende giffuit;⁴⁹ [Mine uthevinger]

Etter at ei av de andre mistenkte jentene, Karen Iversdatter, i sin bekjennelse, avlagt på et senere tidspunkt, nevnte en sammensvergelse for å drepe amtmannen med knappenåler, ble Maren brakt for retten igjen for å bekrefte at dette var sant, noe hun gjorde. Hun nevnet også at da amtmannen og hans jomfru⁵⁰ hadde forlatt slottet og dratt over fjorden til Vadsø, og den unge kvinnen ble overlatt til seg selv i Vadsø, så dro Margrete, kalt Liiren, som var fengslet på slottet, til djevelen for å spørre om noe å bruke for å forgjøre jomfruens hode.

Vurdert ut fra bekjennelsene til de voksne

kvinnene ført for retten samtidig som Maren, ble hun akseptert av dem som fullt i stand til å utøve trolldom på samme nivå som en voksen. Maren var blant annet en medsammensvoren med Ellen Gundersdatter, som ønsket å forgjøre sin tidligere husmor i Bergen på grunn av utilstrekkelig betaling for utført arbeid.

Marens stemme framtrer ikke som særlig forskjellig fra stemmene til de voksne mistenkte. Hun svarte grundig på ledende spørsmål og viste hvordan hun skulle farge sin fortelling med detaljer. Alle de viktige elementene i en demologisk bekjennelse er til stede. Hun utla andre kvinner, slik at kjedeprosessen kunne fortsette. Hun gav informasjon om skipsforlis og om konspirasjonen mot amtmannen. I det store og hele er Marens stemme meget overbevisende med henblikk på hennes deltakelse i trolldomsutøvelse.

Lovens representants stemme

Som nevnt innledningsvis var sorenskriveren den viktigste juridiske myndigheten i retten sammen med laugrettesmennene. Når jeg her velger å skille hans stemme som utsiger av domsslutningen fra skriverens stemme som samlende og bestemmende instans for hele rettsfererateret, har det å gjøre med den narrative tilnærmingen og den overordnede posisjonen skriveren som nedskriver av referatet, innehar. Skriveren har myndighet til å delegere og utforme alle aktørenes stemmer, også stemmen til lovens representant gjennom domsslutningen, slik den lød i retten.

Siden barn tidligere ikke hadde vært anklaget under trolldomsprosesser i Finnmark, er det interessant å se hvordan rettsmyndighetene vurderte sakene deres. Oppsiktsvekkende nok innstilles det i domsslutningen først på dødsstraff for Maren Olsdatter samt Ingeborg og Karen Iversdatter. Dette vitner om den sterke angst for trolldom som hersket blant rettens utøvere. Djevelens makt over barn ble sett på som like

sterk som over voksne, deres paktinngåelse ble tatt like alvorlig som de voksnes. Når barna først hadde lært trolldom, kunne de ikke bli kvitt djevelen, selv ikke ved prestenes hjelp. Innstillingen på dødsstraff synes basert på faren for at barna skulle få innflytelse på andre barn. Men deres unge alder og mangel på kristen kunnskap veide i motsatt retning, det samme gjorde betydningen av at de ikke hadde mottatt sakramentet. Den endelige kjennelsen gikk ut på å sende barnas saker til lagmannens bedømmelse:

Da Effter tiltale, Giensuar och dend Sags Leylighed, Och Effterdi, at forsk^{ne}: Børn Jcke Kand fra gaae. Jo at haffue Lert Trolldombs Konster och det effter wittløffttige deris Bekiendelser. Som det wdi sig sielffuer som forsk^t: staaer, wdwißer, Da Efftersom det ere Nogle Smaa W-myndige Børn, Jche Kommen til Skiels Alder, Ey heller nogen tid, werit til Guds Boer och Annammit ded Høywærdige Altters Sacramente, Mens ere Gandsche wankundige, Huorfore det er en wanschelig Sag at dømme Vdi; Wiide wj derfor, Herudi, ey Anderledis at kunde Kiende, End at wj Henwißer denne sag fra Oß och til woris Offuerdommere Welb: Her Laugmandt; [Mine uthevinger]⁵¹

Lagmannen frikjente Maren samt de andre barna. Han gav ikke spesifikke argumenter i sin begrunnelse.⁵² I motsetning til på bygdetinget, ble barna av lagmannen behandlet som barn. Maren Olsdatter ble spurt av lagmannen om hun kunne lese, noe hun svarte bekreftende på, og hun leste så noe for ham. Hun forklarte at Anne Rhodius hadde forledet henne til å lyve på andre mennesker ved å utlegge dem for trolldom.⁵³ Det ble bestemt at de barna som hadde sine foreldre i live, skulle bo hos dem. De andre skulle bli oppfostret av andre mødre som bodde samme sted, og oppdratt som om de var mødrenes egne barn.

Skriverens stemme

Skriverens stemme som tekstens utformende og ordnende instans er mulig å spore i dokumenter ved at hans holdning til det fortalte kommer til syne, eksempelvis gjennom kommentarer av sympatisk eller ironisk karakter. I saken mot Maren Olsdatter er skriverens stemme overveiende tilbaketrukket og nøytral. Skriveren har sett det som sin oppgave å holde sammen en bekjennelse som har mange sekvenser, og setter dermed inn sammenbindingsord, for eksempel «hun bekiender ogsaa» og «Ydermeere Bekiender dette Liden Piüge baren». Maren ble stilt en rekke spørsmål, og hun svarte flytende på alle. Det var ingen grunn til at forhørerne skulle presse henne. Hun nølte ikke, og viste heller ingen tegn på fortvilelse. Det var ikke noe uvanlig med hennes måte å svare på som kunne være av interesse for skriveren å få protokollført. Derfor gir han ingen beskrivelse av Maren eller noen evalueringer om henne på vegne av seg selv. I stedet lar han Marens egen stemme, slik den kommer fram i bekjennelsen, komme tydelig fram i referatet. Denne stemmen atskiller seg gjennom innhold, utforming og detaljer fra stemmene til de andre anklagede personene, og det er ut fra språklig grunnlag ikke noe som tyder på at skriveren selv har konstruert bekjennelsen. Både spørsmål og svar er gjengitt i rettsreferatet ved bruk av indirekte tale. Først er spørsmålet referert, så er svaret referert. Man kan se at det har vært stilt spørsmål vedrørende hovedmomentene i en demonologisk bekjennelse. I Marens svar er hennes talemåte ivaretatt. Hadde bekjennelsen vært overveiende skrivernes språklige konstruksjon, hadde man sett en helt annen grad av ensrettethet i samtlige anklagedes bekjennelser. Selv om alle anklagede kjente til de samme idéene, og da trolig fra muntlig overbringelse, er deres stemmer, slik de gjengis av skriveren, ulike.

I forhold til Marens stemme er skriverens

holdning til det fortalte aksepterende, han etablerer ingen språklig distanse til hva Maren bekjenner. Hans stemme, gjennom mangel på avstandtagen, blir en som tar barnets bekjennelse på alvor. På ett punkt gjengir han imidlertid en tvil som dukket opp angående Marens troverdighet. Da Maren, i motsetning til de andre voksne involverte, bestemt stod ved utleggelsen av Peder Olsens hustru og datter, røpet amtmannen tvil og spurte Maren

Om ded waar Sandt som hun i gaar for Retten stoed och Bekientte Om Peder Oelsens Konne och datter, derhoß formannit hende, at hun schulle süige hendis Sandheed Saa frembt hun wille bliffue Jt Guds Barn; Huor til hun Suarit, och Sagde, at ded er wist at hun och hendis datter ere Throldfolch och at di begge waar wdi Katters Lignelser som melt er, och waar paa Slottit i dend stoere forsambling, och at hun wil icke Liffue dem paa, Thj ded bliff(ue)r dog wel Sandhed med tiiden; ⁵⁴ [Mine uthevinger]

Når skriveren fører inn i referatet denne advarsel fra amtmannens side, viser han også sin egen tvil angående Marens utleggelse. Amtmannens tvil er gjengitt i rettsreferatet, der det faktisk var mulig for skriveren å utelate dette. Dermed framstår Marens bekjennelse i et tvetydig lys, i motsetning til de andre barnas bekjennelser. Denne tvil slår også tilbake på hva hun ellers har bekjent. Den filosofiske bemerkningen på slutten, som fungerer nesten som en trussel, kan skriveren ha tatt med for å vise Marens sterke overbevisning, og hennes påståelighet.

Demonologiske idéer om barn i kildene fra Finnmark

Sammenlignet med det spekter av demonologiske idéer som er dokumentert under tidligere troldomsprosesser i Finnmark, viser kjedepro-

sessen i 1662–63 noen interessante tilskudd. I demonologiske skrifter generelt er det vektlagt hvor vanskelig det er å bli kvitt den Onde, straks han har fått fotfeste i en familie.⁵⁵ Denne idéen dukker opp i barnesakene i Finnmark. Det samme gjør idéen om at barna ble ofret til djevelen av mødrene. Disse idéene i forening kom første gang fram i Ingeborg Iversdatters bekjennelse, der hun sier om søsteren Karen og seg selv at de «haff(ue)r Lært Trolddoms Sag, och Det begge toe aff Deris Moder, Da Efftersom den Onde Aand stedtze hoeß dennom tilforen haffuer werit och de Endnu iche Kand bliffue hannom Quit. J Huor megit Præsterne dennom for sig haff(ue)r och flitteligen wille haffue dennom omwent til wor Herre Christus, Saa will hand dog iche Slippe dennom efftersom de er hannom aff Moederenn Offrit»⁵⁶ Nesten likelydene uttrykk er funnet i de formulerte domspremissene i barnesakene ved det lokale ting.

En annen demonologisk idé ble introdusert av Anne Rhodius i en samtale med den voksne kvinnen Ragnilde Endresdatter. Ragnilde ble først ført for den lokale rett, siden kom hennes sak opp på lagting. Lagtingsreferatet gir opplysninger om hva som skjedde utenfor selve rettslokalet, men innenfor veggene til Vardøhus, mens Ragnilde satt fengslet der. Hun ble utsatt for betydelig press for at hun skulle bekjenne. Ragnilde ble først utlagt av Margrette Jonsdatter den 9. mars 1663 og ført for retten anklaget for trolldomsutøvelse samme dag. Ragnilde skulle angivelig ha tatt del i en trollkvinnesamling på fjellet Domen på St. Hans-aften to år tidligere. Selv bekjente Ragnilde at hun hadde lært trolldom og lovet Satan å tjene ham. Hun ble dømt til bålet sammen med to andre kvinner 11. mars 1663. På mirakuløs måte har hun så unnsuppet henrettelse. Ragnilde fødte et barn mens hun satt fengslet, og dette kan ha vært grunnen til at hun unnslapp flammene. I alle fall kom hennes sak opp på lagtinget 23. juni. Hun

og hennes lille barn ble frikjent av lagmannen.⁵⁷ Selv om det er protokollert at Ragnildes lille barn var frikjent sammen med henne, skal det bemerkes at dette spedbarnet aldri var formelt anklaget for trolldom.

Samtalen mellom Anne Rhodius og Ragnilde Endresdatter er gjengitt i referatet fra lagtinget. Anne Rhodius forsøkte å få Ragnilde til å bekjenne. Først truet hun Ragnilde med ulike former for tortur. Ragnilde skal ha svart at da måtte hun lyve på seg selv, slik at hennes liv ville ende når hun fødte sitt barn. Anne Rhodius sa da til henne at hun var med en djevel, ikke med et barn.⁵⁸ Dette er det eneste stedet i kildene fra Finnmark jeg har funnet belegg for at djevelen skulle være far til en kvinnes barn. Det faktum at en slik tanke stammer fra en kvinne som har ferdes i lærde sirkler, er ikke overraskende, og understreker Anne Rhodius' sentrale rolle i å introdusere nye demonologiske idéer før og under kjedeprosessen i 1662–63.

En tredje idé som ble aktivert under denne kjedeprosessen, var at en mor lærte sin eldste datter trolldom. Som mange andre idéer nevnt i sitatene ovenfor, spredte denne idéen seg hurtig fra en sak til den neste, åpenbart ved muntlig overføring. Det var denne idéen som førte til at de fleste barna kom i søkelyset og ble anklaget for trolldom under prosessene i Finnmark.

Avsluttende drøfting

Avslutningsvis vil jeg foreta en sammenfatning av noen sentrale momenter knyttet til barn anklaget for trolldom i Finnmark: skriverens røst, enkeltpersoners betydning, familierelasjoner, muntlighetstrekk ved bekjennelsene, særtrekk ved bekjennelsene som kortvarige fenomen samt påliteligheten i barns bekjennelser. Det vi vet om trolldomsprosessene, er overlevert gjennom skriftlige referater. Det er viktig å ha i bakhodet at ved nærlæsning av rettsreferater fra 1600-tallet vil språkets evne til å bygge bro over

en periode på 350 år utfordres, men også være en mulig bærebjelke fortolkningsmessig. Det er av største betydning å finne nyanserte måter å fortolke dette materialet på, for å åpne tekstene. Etter min mening tilbyr en narratologisk tilnærming en slik fortolkningsmulighet, gjennom vektlegging av aktørenes ulike stemmer. Gjennom analyse av skriverens stemme etableres et meta-nivå i teksten. Hans stemme kan røpe mye om klimaet i retten og om rettsutøvernes holdning til trolldom. Han kan fargelegge den teksten som protokollføres på ulike måter. Distanserende språklige grep kan anvendes, for eksempel kan ord og uttrykk som signaliserer skepsis, legges inn. Skriveren er også i posisjon til å utelate noe i det referatet som skrives ned.

Slik jeg fortolker skriverens rolle og holdning, signalisert i disse rettskildene, skrev han meget seriøst ned, så detaljert som han kunne makte ut fra notater tatt under rettsmøtet, det som skjedde i rettslokalet. Bekjennelsene er skrevet ned med stor flid. Skriveren var også nøye med å gjengi spørsmålene stilt til barna, slik at det blir mulig å danne seg et bilde av hele forhøret og påvirkningen av direkte spørsmål.⁵⁹ For mer generelle overveielser indikerer skriverens stemme at han stiller seg bakom de holdninger som grunnleggende kommer fram i rettsreferatene. Det finnes ingen distanserende virkemidler brukt i barnesakene fra Finnmark, noe som tyder på at skriveren stiller seg bak det som skrives ned i protokollen. Han synes å bekrefte anklagernes syn at barn faktisk kan tilegne seg trolldomsrett og utøve trolldom.⁶⁰ Han synes også å bekrefte den store angst for trollfolk, gamle og unge, som er den drivende kraft bak trolldomsforfølgelse i det hele.

Ovenfor har det kommet klart fram at enkeltpersoner har spilt en betydelig rolle for overbringelse av tankegods. Jeg kaller dette Den personlige faktor. Ofte viser det seg i trolldomsforskning at før en kjedeprosess kommer

i gang, er der en eller flere personer som bidrar til å initiere prosessen.⁶¹ I tillegg må demonologisk tankegods være satt i sirkulasjon blant personer som blir ført for retten for trolldom, og der må være personer i posisjon til å aktivere disse idéene under rettsforhør for å få fram navn på medsammensvorne, slik at sakene kan fortsette. Anne Rhodius' rolle kan ikke overses når barnesakene under trolldomsprosessene i Finnmark drøftes. Hun spilte en aktiv rolle for å få demonologiske idéer satt i sirkulasjon. Imidlertid måtte der også være rettslige representanter som trodde på disse idéene og fremmet dem gjennom forhør under rettssaken, og det er på dette punktet betydningen av ledende spørsmål tydeliggjøres. I Finnmark var en meget nidkjær heksejeger, Christopher Orning, amtmann på begynnelsen av 1660-tallet.⁶² Tidligere hadde den ene etter den andre av kongens høyeste embetsmenn på Vardøhus – lensherre før 1660 og amtmann etter 1660 – vist seg som ivrige heksejegere, særlig de første årene etter tilsetning.⁶³ Kan hende ønsket de å vise sin beslutningsdyktighet og effektivitet for å bli lagt merke til i København og dermed øke sine muligheter for forfremmelse. For barnesakenes vedkommende var det nok en slik kombinasjon av ideologisk påvirkning og øvrighetspersoners iver som var utslagsgivende.

Nære familierelasjoner synes å særprege barnesakene i Finnmark. Mor og datter, mor og eldste datter, tante og niese, søster. Slike forbindelser synes å ha vært viktige i sakene der barn ble anklaget for trolldom i Finnmark. Disse idéene kan spores til demonologiske verker og forsterker kvinners utsatthet under de historiske trolldomsprosessene generelt og under kjedeprosessene i Finnmark spesielt, som var rene kvinneprosesser. Under kjedeprosessen i 1662–63 må en mors frykt for at hennes barn skulle bli anklaget for trolldom ha vært sterk. Da den voksne kvinnen Sigrí Olsdatter under

forhør ble spurt om hennes barn deltok i et selskap i Anders Pedersens kjeller, der djevelen var midtpunkt, svarte hun at selv var hun med, men hennes barn var ikke der. Et utsagn i fortvilelse, vel vitende om at for henne selv var veien til bålet uunngåelig, men for hennes barn var berging mulig. Den nære forbindelsen mellom mor og datter er kjent i trolldomssaker i Europa for øvrig.⁶⁴

Vedrørende hovedmomentet i en demonologisk bekjennelse, djevlepakten, adskilte ikke innholdet i barnas bekjennelser seg vesentlig fra innholdet i de voksnes bekjennelser; barna tilstod at de hadde lært trolldom fra en kvinne, møtt djevelen, gått gjennom ritualet for djevlepakt, lovet djevelen sin tjeneste, fått djevlemerke, prøvd ut kunsten, deltatt på trollkvinnesamling, tatt del i kollektive trolldomsoperasjoner, blant andre sammensvergelsen mot amtmannen. Imidlertid finnes religiøs terminologi sjeldnere i barnas bekjennelser enn i de voksnes.

Barnas bekjennelser er, på samme måten som voksnes, strukturert som fortellinger, og tilsynelatende var disse strukturene viktige for å huske beretningene. Likedan er det med innholdet i demonologiske verker, som er formet som fortellinger, og trolig er dette en vesentlig årsak til at tankegodset lett fikk innpass hos allmuen. Det var lett å knytte de demonologiske beretningene til allerede kjent stoff og lett å overføre beretningene muntlig. Nærlesning av barnas bekjennelser antyder at studier av muntlighet er av betydning for å spore slike idéers innvirkning og betydning. Slike undersøkelser profiterer på fylldige rettsreferater. I norsk sammenheng står Finnmark, med utførlige rettsreferater fra 1620 og utover, sammen med Rogaland, som har tingbøker fra 1613, i en særstilling når det gjelder dokumentasjon av trolldomssaker for tidlig 1600-tall. For andre steder i landet, for eksempel Agder, finnes også detaljerte rettsreferater, men fra siste halvdel av århundret. Ut

fra kildematerialet synes barna i Finnmark å ha lært de demonologiske idéene med samme hastighet som de voksne. Særlig innenfor Vardøhus' murer virker det som de nye tankene har funnet fottfeste lett. Imidlertid spredte demonologiske idéer seg i forkant av og under kjedeprosessen i 1662–63 også til de omkringliggende områder. Fra kildene er det mulig å konkludere med at idéer av demonologisk karakter var «varmt stoff» i de lokale samfunn og at komplementerende idéer hurtig ble assimilert.

Individuelle trekk, som skilte barnas stemmer fra hverandre, kan ses gjennom små detaljer benyttet og tilføyelser til en opprinnelig fortelling. I Maren Olsdatters beretning om turen til helvete ser vi for eksempel det vesle tillegget om djevelen som kokte en skinke i det sydende vannet, tilsynelatende et innslag for å fargelegge beretningen. En av de voksne kvinnene, som også fortalte at hun hadde vært med på turen til helvete, framhevet at hun ikke så djevelen koke skinken, og antydte dermed at dette var et fantasifullt påfunn fra Marens side. Repetisjoner av elementer fra en bekjennelse til den neste forekommer ofte i bekjennelsene, for eksempel knyttet til ritualet å lære trolldomskunsten. Dette tyder på at hovedmomentene innholdsmessig i en demonologisk bekjennelse var i omløp i form av fortellinger og ble gjenfortalt for retten med individuelle variasjoner.

De idéene som spesifikt knytter seg til barn under prosessene i Finnmark, var kortlevede idéer. Jeg vil kalle dem et motefenomen: idéer kommer i forgrunnen i løpet av en kort tidsperiode og blir etter en stund presset tilbake i forglemmelse av nye og mer interessante idéer. Etter min oppfatning har dette å gjøre med øyeblikkets sterke innflytelse; hva som er på mote i dag er ikke nødvendigvis på mote i morgen. Slik synes det også å være med spekteret av trolldomsidéer under prosessene i Finnmark; idéer kommer opp og lever for en stakkert stund,

idet de blir gjentatt i bekjennelse etter bekjennelse, for så å svinne bort. Idéene om barn kyn- dig i trolldom er gode eksempler på «rise and fall» av et slikt fenomen. Idéene varte omtrent et år, fra Anne Rhodius introduserte tankene tid- lig i 1662 til de ble gjenfortalt som del av troll- domsmistenkte personers bekjennelser vinteren 1662–63.

Et viktig spørsmål vedrørende barns delta- kelse i trolldomssaker har å gjøre med pålitelig- heten av deres bekjennelser. I det store og hele ble barnas bekjennelser tatt alvorlig av retten. Deres utleggelsler ledet til fengslinger og henret- telser. Det forekom at voksne kvinner ble utlagt kun av barn, og disse voksne kvinnene ble funnet skyldige og dømt til bålet. Holdningen fra ret- tens utøvere i lokal rett var at barn faktisk kunne inngå djevlepakt og dermed utøve trolldom på linje med voksne trollkvinner. Dette står i sterk kontrast til lagmannens holdning. Da barnas saker kom opp på lagtinget, bekjente flere av dem at Anne Rhodius hadde overtalt dem til å lyve.⁶⁵ Dette betyr at barnas bekjennelser i lokal rett må kategoriseres som upålitelige.

Et annet nærliggende spørsmål er hvor- dan barns deltakelse i trolldomsprosesser kan vurderes i dag. Ser man på de barna som ble anklaget for trolldom i Finnmark, kunne hvert av dem bli betraktet både som ofre for en ideo- logisk konstruksjon og som aktive deltakere i utleggelsen av andre trolldomsmistenkte. På den ene siden ble barna brakt i myndighetenes søkelys fordi nære kvinnelige slektninger nylig var dømt eller mistenkt for trolldom. Dette var et tidspunkt i barnas liv da de var yderlig alene og sårbare. De ble ofre for forestillingen om at trollkvinner ofret sine barn til djevelen. Der er ikke noe belegg i materialet for at barn som ble anklaget for trolldom i Finnmark, ble tortu- rert under forhør. Imidlertid må vissheten om hva som muligens ventet dem i neste runde, ha vært en tung byrde å bære, for barna som for de

trolldomsmistenkte voksne. På den andre siden kom barna med usanne påstander om voksne kvinners trolldomsutøvelse, påstander som førte til fengsling og dødsdommer. Ser man barnas bekjennelser kontekstuellet, ble de gitt i en meget spesiell situasjon, under sterkt press. I hvor stor utstrekning de kunne forutse konsekvensene av sine bekjennelser, etter mitt syn vanskelig å bedømme i dag.

Konklusjon

Denne artikkelens uttalte siktemål var for det første en innholdsmessig analyse av barnas bekjennelser. Analysen av primærkilder viser at man i barnas bekjennelser finner de samme demonologiske elementer som i de voksne kvinnenes bekjennelser, med konsentrasjon om djevlepakt, trollkvinnesamlinger og kollektiv trolldomsutøvelse. Den personlige faktor har hatt stor betydning for overbringelse av dette tankegodset. Barnas stemmer er individualiserte og med et innhold de må ha kjent til før de føres for retten. Materialet fra Finnmark understøtter det man vet om barnesaker i trolldomsproses- ser ellers i Europa, både med henblikk på de demonologiske idéene i barnas bekjennelser og de nære familierelasjonene mellom anklagede barn og anklagede kvinnelige slektninger. Også den relativt sene tilsynekomsten av anklager mot barn under perioden med trolldomsforføl- gelse samt det milde utfallet av saker der barn anklages for trolldom, er trekk som går igjen i europeisk materiale for øvrig.

Artikkelens andre siktemål dreide seg om nærlesning av historiske kilder ut fra narrato- logisk metode. Analysen viser at anvendelse av narratologisk metode er gjennomførbar på his- toriske dokumenter av fortellende karakter. En slik tilnærming tillater nærlesning med fokus på skriverens stemme som overordnet, supplert med analyse av de enkelte aktørers stemmer. De språklige strukturene i rettsreferatet understøt-

ter oppfatningen at skriveren har benyttet nøyaktige notater fra selve rettssaken som underlag for ferdigstilling av referatet. Analysen understøtter ikke en hypotese om at det demonologiske innholdet i trolldomsanklagedes bekjennelser ble tilført av utspørerne under forhør. En narratologisk tilnærming vil generelt være fruktbar i analyse av historiske kilder med fortellende strukturer ved at søkelyset rettes mot hvordan skriveren som sentral tekstlig instans framstiller de ulike aktørenes stemmer, og ved at interaksjon mellom de ulike stemmene inngår som en del av analysen. Et viktig forhold ved analyse av historiske dokumenter er imidlertid at skriveren forholder seg til faktiske historiske hendinger, noe som tvinger fram nødvendigheten av å sette den tekstnære analysen inn i en større historisk kontekst.

Liv Helene Willumsen

Førsteamanuensis

Adr.: Institutt for historie og religionsvitenskap
Universitetet i Tromsø
9037 Tromsø
E-post: liv.willumsen@uit.no

Noter

- ¹ Willumsen, L.H. (2010), 9.
- ² Ref. Eiola, J. (2009); Ankarloo, B. (1993), 294–300; Sörlin, P. (1997), 131–152.
- ³ Bl.a. ble en 13 år gammel gutt anklaget for trolldom og henrettet mot slutten av denne forfølgelsesbølgen.
- ⁴ For Tyskland, se Rummel W. og Voltmer, R. (2008), 46; Schulte, R. (2001), 30; Schulte, R. (2000), 48–54; Behringer, W. (1989), 31–47; Roper, L. (2000), 107–139; Roper, L. (2004), 204–21; Rowlands, A. (2003), 81–101; for Spania se Henningsen, G. (1980) og Knutson, G.W. (2009), 69, 91, 103; for Skottland se Willumsen, L.H. (2008), 145.
- ⁵ For eksempel Roper (2004), 204–21 dreier seg om 1720-tallet. Et unntak er en seks år gammel gutt som barnevitne i Rothenburg i 1587, se Rowlands (2003), 81–101.
- ⁶ Bl.a. Fludernik, M. (1996); Bal, M. (1997); Aaslestad, P. (1999); Mchale, B. (1978), 249–287, Gaasland, R. (1995); Kittang, A. (2001), 77–96; Willumsen, L.H. (2006), 39–72.
- ⁷ Genette, G. (1993), 55–56.
- ⁸ Genette (1993), 57.
- ⁹ Ut fra norsk materiale for eksempel P. Aaslestad (1997), en analyse av psykiatriske journaler, også oversatt til engelsk.
- ¹⁰ Genette, G. (1988), 101.
- ¹¹ Fludernik, M. (1993), 13.
- ¹² Om kategorien «Voice», se Genette (1983), 212–62.
- ¹³ Se Toivo, R.M. (2008).
- ¹⁴ Sannsynligvis er samme prosedyre brukt ved føring av tingbok som ved føring av lagtingsprotokoll, se Næss, H.E. (1984), 59–67, på s. 64.
- ¹⁵ Sødal (2010), s. 17–23, sier at 51 anklagede var involvert i kjeder og at 15 av disse fikk dødsdom. I Finnmark ble hoveddelen av de som var med i kjedeprosesser, dømt til bålet. I løpet av de tre største kjedeprosessene, som omfattet mellom 60 og 70 personer, fikk til sammen 45 kvinner dødsdom.
- ¹⁶ Willumsen, L.H. (2011), 86, 94.
- ¹⁷ Wessel, A.B. (1920), 21. Wessel skriver at et brev fra Ivar Krabbe stadfestet at ekteparet skulle fengsles på Vardøhus festning. Se også Willumsen, L.H. (1994), 37.
- ¹⁸ Bergh, K. (1960), 140.
- ¹⁹ «Krabbekrigen» 1657–58 og «Revansjekrigen» 1658–60.
- ²⁰ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 242b.
- ²¹ Maren Sigvaldsdatter ble dømt til ild og bål 6. november 1662, som den andre kvinnen i kjedeprosessen 1662–63. Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, 231a.
- ²² Lirren, kallenavn som betegner en sjøfugl med skarp lyd.
- ²³ Maritte Rasmusdatter, dømt til ild og bål 1. desember 1662, den femte kvinnen i denne kjedeprosessen som ble brent. Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 235b.
- ²⁴ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 257a.
- ²⁵ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 267b.
- ²⁶ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 270a.
- ²⁷ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 269a.
- ²⁸ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks

- arkiv, løpenr. 10, fol. 257a–258a.
- ²⁹ Ref. Statsarkivet i Trondheim, Lagmannen i Nordland og Troms' arkiv, rettsprotokoll 1647–68, fol. 150–152.
- ³⁰ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 245a.
- ³¹ Scharn, e.d. skarn, norr. skarn, søppel, møkk, smuss.
- ³² Giedde Horen, geitehorn. Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 245a.
- ³³ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 245ab.
- ³⁴ Sød, pret. av syde, koke, jf. norr. sjöða.
- ³⁵ Haffelds, gen. av havelle, isand, liten dykkand med lang, spiss hale.
- ³⁶ Scharvngs, gen. av skarvunge, av skarv, en svømmefugl.
- ³⁷ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 245b–246a.
- ³⁸ Blant annet nevnt i Roper (2004), 108.
- ³⁹ Fioel, e.d. fiol, fiolin, fele.
- ⁴⁰ Affdandsit, danset ferdig.
- ⁴¹ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 264a.
- ⁴² Dette momentet er nevnt av flere trolldomsforskere, for eksempel i Larner, C. (1983), 200; Roper (2004), 108–13.
- ⁴³ Behringer (1989), 41–42 påpeker også at barnebekjennelser ble tatt meget alvorlig.
- ⁴⁴ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 217ab.
- ⁴⁵ Fly, n. fi, pynte, ordne, rekke, gi, e.d. fly, ordne, sette i stand, skaffe, rekke, gi; her i betydningen skaffe, gi.
- ⁴⁶ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 246v.
- ⁴⁷ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 246b–247a.
- ⁴⁸ Hefftit, fengslet. Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 246b–247a.
- ⁴⁹ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 247ab.
- ⁵⁰ Sannsynligvis fra lty. en ung brud, en ung frue eller adelsdame.
- ⁵¹ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 257a–258a.
- ⁵² Maren Olsdatter synes å ha blitt betraktet av påtalemyndighetene som den mest forherdede av de anklagede jentene. Der finnes et dokument i Amtmannen i Finnmarks arkiv som nevner at hun skulle sendes til tukthus i Bergen. Ref. Statsarkivet i Tromsø, Fylkesmannen/Amtmannen i Finnmarks arkiv, løpenr. 2543, Kopier av dødsdommer 1631–70. Imidlertid er lagmannens dom frifinnelse, og denne dommen ble ikke annullert. Maren Olsdatter er nevnt igjen i tingbok for Finnmark som et potensielt vitne under en retts sak på Vardøhus i 1666, så hun fortsatte åpenbart å bo i Vardø. Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 11, fol. 102a.
- ⁵³ Ref. Statsarkivet i Trondheim, Lagmannen i Nordland og Troms' arkiv, rettsprotokoll 1647–68, fol. 152.
- ⁵⁴ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 270r.
- ⁵⁵ Se for eksempel Remy, N. (1970), kap. 3.
- ⁵⁶ Ref. Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 257b.
- ⁵⁷ Ref. Statsarkivet i Trondheim, Lagmannen i Nordland og Troms' arkiv, rettsprotokoll 1647–68, fol. 157. Se også Willumsen (2010), 257.
- ⁵⁸ Ref. Statsarkivet i Trondheim, Lagmannen i Nordland og Troms' arkiv, rettsprotokoll 1647–68, fol. 157.
- ⁵⁹ Eilola (2009) påpeker at tidligere forskere, eksempelvis Sörlin og Ankarloo, har framhevet forhørernes påvirkning i barnesaker for sterkt.
- ⁶⁰ Se også Roper (2004), 207–14, som viser til tysk sak der oppfatningen var at barn hadde gått med på å gå i lære hos trollfolk og hadde nok forstand til å vite hva det medførte.
- ⁶¹ Se Willumsen (2008), 260–61.
- ⁶² Orning var amtmann i Finnmark i perioden 1661–65.
- ⁶³ Lindhartsen, O. (2002), 58–71, på s. 62–64.
- ⁶⁴ Se for eksempel Schulte (2001), 30; Rummel og Voltmer (2008), 60.
- ⁶⁵ Det samme ser man i det svenske materialet; barna tilstår til slutt at deres bekjennelser var ren fantasi. Ref. Ankarloo (1993), 299.

Litteratur

- Ankarloo, B., «Sweden. The Mass Burnings (1668–76)», i B. Ankarloo og G. Henningsen (red.), *Early Modern European Witchcraft. Centres and Peripheries* (Oxford, 1993, orig. 1990).
- Bal, M., *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative* (Toronto, 1997).
- Behringer, W., «Kinderhexenprozesse», *Zeitschrift für Historische Forschung*, 16 (1989).
- Bergh, K., «Til ild og bål», i G.I. Willoch (red.), *Vardøhus festning 650 år* (Oslo, 1960).
- Eiola, J., «Kirkkokaherranvaimo sieppasa minut kungsi kertaa viineyönä», E-journal *Kasvatus ja*

- Alka*, 3 (2009).
- Fludernik, M., *The fictions of languages and the languages of fiction: the linguistic representations of speech and consciousness* (London, 1993).
- Fludernik, M., *Towards a 'Natural' Narratology* (London, 1996).
- Genette, G., *Discours du récit* (Paris, 1972; eng. utgave *Narrative discourse. An essay in method*, 1983).
- Genette, G., *Fiction and Diction* (Ithaca, 1993).
- Genette, G., *Nouveau discours du récit* (Paris, 1983; eng. utgave *Narrative Discourse Revisited* (Ithaca, 1988).
- Gaasland, R., «Fra narratologiens tidligste tiår», i E. Arntzen og R. Gaasland (red.), *Teorismer* (Tromsø, 1995).
- Henningsen, G., *The Witches' Advocate* (Nevada, 1980).
- Larner, C., *Enemies of God* (Oxford, 1983).
- Kittang, A., «Merknader til nokre grunntema i narratologien», i *Sju artiklar om litteraturvitenskap* (Oslo, 2001).
- Knutsen, G.W., *Servants of Satan and masters of demons* (Brepols, 2009).
- Lindhartsen, O., «Lensherrer, heksejakt og justismord i Finnmark på 1600-tallet», in G. J. Valen, K. Skavhaug, K. Schanche (red.), *Flytting og forandring i Finnmarks fortid* (Alta, 2002), 58–71.
- Mchale, B., «Free indirect discourse: a survey of recent accounts», *PTL: A Journal for descriptive poetics and theory of literature*, 2 (1978).
- Næss, H.E., «Lagtingsprotokoller – gullgruber med feller», *Heimen*, 1 (1984), 59–67.
- Remy, N., *Demonolatry* (London, 1970, orig. 1595).
- Roper, L., «'Evil Imaginations and Fantasies': Child-Witches and the End of the Witch Craze», *Past and Present*, 167 (2000).
- Roper, L., *Witch Craze* (New Haven, 2004).
- Rowlands, A., *Witchcraft narratives in Germany. Rothenburg, 1561–1652* (Manchester, 2003).
- Rummel W. og Voltmer, R., *Hexen und Hexenverfolgung in der Frühen Neuzeit* (Darmstadt, 2008).
- Schulte, R., *Hexenverfolgung in Schleswig-Holstein 16.–18. Jahrhundert* (Heide, 2001).
- Schulte, R., «Ein Kinderhexenprozess aus St. Margarethen», i Chmielewski-Hagius, A. (red.), *Wider Hexerey und Teufelsverk. Von Hexen und ihrer Verfolgung* (Itzehoe, 2000).
- Sødal, T., «Trolldomsprosessene på Agder», *Heimen* 1 (2010), 17–23.
- Sörlin, P., «The Blåkulla Story: Absurdity and Rationality», *Arv – Yearbook of Folklore*, 52 (1997).
- Toivo, R.M., *Witchcraft and Gender in Early Modern Society* (Aldershot, 2008).
- Wessel, A.B., *Ambrosius Rhodius, en til Finnmarken forvist lege i det 17de aarhundrede* (Kirkenes, 1920).
- Willumsen, L.H., «Narratologi som tekstanalytisk metode», i M. Brekke (red.), *Å begripe teksten* (Kristiansand, 2006).
- Willumsen, L.H., *Seventeenth-Century Witchcraft Trials in Scotland and Northern Norway* (PhD, University of Edinburgh, 2008).
- Willumsen, L.H., *Steilneset. Minnested over ofrene for trolldomsprosessene i Finnmark* (Oslo, 2011).
- Willumsen, L.H., *Trolldomsprosessene i Finnmark. Et kildekrift* (Bergen, 2010).
- Willumsen, L.H., *Trollkvinne i nord* (Tromsø, 1994).
- Aaslestad, P., *Narratologi* (Oslo, 1999).
- Aaslestad, P., *Pasienten som tekst* (Oslo, 1997).